

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ τυπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ρίζες μακρές. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, τὸ 1512 κατὰ τὴν πιθανότερη ἄποψη, ἰδρύθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἑβραϊκὸ τυπογραφεῖο, τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Βαλκανικῆς¹. Σ' αὐτὸ τυπώθηκαν πολλὰ καὶ ἀξιόλογα θρησκευτικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πολυάριθμης ἰσραηλιτικῆς παροικίας καὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ δυὸ αἰῶνες, τὸ 1727, ἀνοίγει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ πρῶτο τῆς τουρκικῆς τυπογραφεῖο². Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα ἐμφανίζονται στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, μόλις στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἀπὸ τότε γνωρίζουν γρήγορη καὶ εὐδόκιμη ἐξέλιξη. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ὀφείλεται σὲ πολλὰ καὶ διάφορα αἷτια. Ἡ γεωγραφικὴ θέση καὶ τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν εἶχαν ἀναδείξει σπουδαῖο διοικητικὸ, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ συνάμα ἐστία ἐποικισμού διαφόρων ἐθνοτήτων, ἀληθινὸ μωσαϊκὸ φυλῶν καὶ θρησκευμάτων μὲ ἰδιαίτερα ἔντονη τὴν πλειοψηφία τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἑβραϊκοῦ στοιχείου³. Ὁ ἑλληνικὸς τῆς

Εὐχαριστῶ τὸν κ. Παναγιώτη Γ. Κόκκα, δικηγόρο Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν ἄδεια νὰ χρησιμοποιήσω τὴν πλούσια καὶ σὲ παλιῆς θεσσαλονικιώτικες ἐκδόσεις προσωπικὴ του βιβλιοθήκη καὶ τὴ γόνιμη ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων, ποὺ τόσο ὀφέλησε αὐτὴ τὴ μελέτη, καθὼς καὶ τὸν κ. Ντίνου Χριστιανόπουλο γιὰ τὶς πολύτιμες ὑποδείξεις του.

1. Βλ. J. N e h a m a, Histoire des Israélites de Salonique, τ. II, Salonique 1935, σ. 158 κέ., ἀνακαλώντας παλαιότερη ἄποψή του, βλ. P. R i s a l (= J. Nehama), La ville connoitée-Salonique, Paris 1918 (στ' ἐκδ.), σ. 193, ὅτι ἔτος ἰδρύσεως ἦταν τὸ 1515. Μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Risal συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἀ. Χ α μ ο υ δ ὀ π ο υ λ ο ς, Οἱ Ἰσραηλίται τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1935, σ. 20. Ὁ Β. Μ υ σ τ α κ ῖ δ η ς, Gaermano-Graeca, Κωνσταντινούπολις 1922, σ. 32 ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη τοῦ Prossi ὅτι τὸ πρῶτο βιβλίον τῆς ἑβραϊκῆς βιβλιογραφίας τυπώθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, πιθανῶς τὸ 1479, καὶ ἡ δευτέρα ἐκδοσις ἑβραϊκοῦ βιβλίου ἐγινε στὴν ἴδια πόλιν τὸ 1493. Ὁ Ἰ. Κ α μ π ε λ ῆ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος Γεωργίας Νένε», τ. 1, Ἀθῆναι 1934, σ. 69 κέ., ὑποστηρίζει ὅτι τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Ντόν Γεουδᾶ Γκεδαλιᾶ καὶ Σολομώντα Σονσίνο τὸ 1506 ἐπὶ σουλτάνου Σελίμ Α'.

2. Βλ. Ἰ σ. Κ α μ π ε λ ῆ, ἔ.ἀ., σ. 74. Β. Α. Μ y s t a k i d i s, La première imprimerie turque et ses publications, Constantinople 1911.

3. Βλ. Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὐ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ.-1912, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 97 κέ.

πληθυσμός και μειοψηφία ήταν και σε ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες ζούσε, όπως άλλωστε και όλος ο βόρειος έλληνισμός, σε σύγκριση με τις νότιες έλληνικές περιοχές¹. Τα αίτια αυτά είχαν οδηγήσει τους Θεσσαλονικιώτες σε παραμέληση των γραμμάτων, ακόμα και στο πρώτο μισό του περασμένου αιώνα, αν και έντονη ήταν η πνευματική κίνηση σε πολλές άλλες πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης².

Από τα μέσα του 19ου αιώνα όμως άρχισε στη μακεδονική πρωτεύουσα έντατική και αδιάσπαστη οικονομική άκμή, που είχε σαν αποτέλεσμα την πνευματική άνθηση³. Σχολεία ιδρύονται, φημισμένοι και αξιόλογοι διδάσκαλοι αναλαμβάνουν τη λειτουργία τους. Μέσα στο γενικό αυτό κλίμα της προόδου εμφανίζεται το 1850 το πρώτο έλληνικό τυπογραφείο της Θεσσαλονίκης, ιδρυμένο από το Μιλτιάδη Γκαρμπολά⁴. Ο Γκαρμπολάς ήταν Κουτσόβλαχος από τον Όλυμπο και η οικογένειά του είχε ύψωθη σε δυναστεία τυπογράφων και βιβλιοπωλών. Ο πατέρας του Κωνσταντίνος ήταν εγκατεστημένος στη Βιέννη και τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια κατέβηκε στην Αθήνα, όπου το 1838 ίδρυσε εκδοτικό οίκο με ιδιόκτητο τυπογραφείο, βιβλιοδετείο και βιβλιοπωλείο. Η επιχειρηματική δραστηριότητα του γενάρχη των Γκαρμπολάδων ήταν αξιοθαύμαστη. Εκτός πολλών άλλων βιβλίων εκδίδει το 1839 το *Λεξικόν* του Ανθίμου Γαζή και την πολύτομη *Εγκυκλοπαιδεία ελληνικών μαθημάτων, συλλεγείσαν εκ των αρίστων Ελλήνων συγγραφέων και ποιητών* του Στεφάνου Κομμητά⁵.

1. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, 'Η προετοιμασία του αγώνος της Παλιγγενεσίας στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 6 κέ.

2. Βλ. Αθ. Ψαλίδα (έκδ. Γ. Χαριτάκη), 'Η Τουρκία κατά τις αρχές του 19ου αιώνα, «Ηπειρωτικά Χρονικά», τ. 6 (1931), σ. 56: «... Οί κάτοικοί της (δηλ. της Θεσσαλονίκης) είναι Τούρκοι, Έλληνες, Χριστιανοί και Έβραϊοί πολλοί. Πόλις πολυάνθρωπη, έχει σχολείον έλληνικόν πλήν άμελημένον...». Τρ. Ευαγγελίδου, 'Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', Αθήναι 1936, σ. 117.

3. Βλ. Απ. Βακαλοπούλου, έ.ά., σ. 156 κέ. St. Papadopoulos, Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination turque, «Balkan Studies», 3 (1962), σ. 397 κέ. Η βίαιη απάντηση του I. S n e g a r o v, «Istoričeski Pregled», XXI (1965), τεύχος 4, σ. 107 κέ. στη μελέτη του Στ. Παπαδοπούλου, καμιά άμφισβήτηση δέν περιέχει για την πνευματική άνθηση του έλληνισμού στην περιοχή Θεσσαλονίκης.

4. Λανθασμένα ή 'Αγγ. Γσιώμου Μεταλλινού, 'Η παλαιά Θεσσαλονίκη, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1940, σ. 38, θεωρεί πρώτο έλληνικό τυπογραφείο το ιδρυμένο το 1870 από τον Σπ. Βασιλειάδη. Το ίδιο λάθος επαναλαμβάνουν οί Γ. Ζωγράφος, έφημ. *Θεσσαλονίκη*, φύλ. της 17-6-1963, σ. 3 και Β. Αϊδαλής, Αί παρεκτροπαι του τύπου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27.

5. Βλ. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου [sic] Κωνσταντίνου Γκαρμπολά και Συν., 'Αθήναι 1838· Κατάλογος του βιβλιοπωλείου Κωνσταντίνου Γκαρμπολά, 'Αθήναι 1839.

Μετὰ τὸ θάνατό του, οἱ γιοὶ του Ἀλέξανδρος, Σοφοκλῆς καὶ Μιλτιάδης συνέχισαν τὴν οἰκογενειακὴ τους παράδοση, καθένας μὲ δική του ξεχωριστὴ ἐπωνυμία.

Ὁ Μιλτιάδης ἐπεξέτεινε τὴ δραστηριότητά του καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἵδρυσε δικό του τυπογραφεῖο καὶ μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Νικολάου Ψάλλη καὶ ἄλλων, ἐκδοτικὸ οἶκο. Τὸ τυπογραφεῖο λειτούργησε μόνο ἓνα χρόνο, τὸ 1850 καὶ ἐξέδωσε τουλάχιστο πέντε βιβλία ¹: 1. *Ἀπομνημονεύματα Μητρὸς Δυστυχοῦσης πρὸς τὴν Θυγατέρα της*. Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ἀντωνίου Μόσχου. Ἐν Θεσσαλονίκη, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμποῶ καὶ συντροφίας, 1850. Σχ. 16ο, σ. 120 ². 2. *Παροιμίαι δραμματικάί, ἧτοι μεταποιηθεῖσαι εἰς ἀστειοτάτας κωμωδίας*. Ἐραρισθεῖσαι ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Μιλτιάδου Κ. Γκαρμποῶ καὶ Ν. Ψάλλου. Ἐν Θεσσαλονίκη, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμποῶ. 1850. Σχ. 8ο, σ. στ + 48 ³. 3. *Πόνημα χροσσοῦν Ραββὶ τοῦ Ἰουδαίου ἐξελέγγον τὴν τῶν Ἰουδαίων πλάνην*. Πρῶτον μὲν ἐκ τῆς Ἀραβικῆς εἰς τὴν Λατινίδα μεταφρασθὲν, ἔπειτα δὲ ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου. Νῦν δὲ μετατυπωθὲν μὲ τινὰς ἐπιδιορθώσεις τοῦ λεκτικοῦ ὑπὸ Κ. Χριστοδούλου καὶ Ν. Ψάλλου. Ἐν Θεσσαλονίκη, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμποῶ καὶ Συντροφίας, 1850. Σχ. 16ο, σ. στ + 96 καὶ κατάλογος συνδρομητῶν ⁴. 4. *Ἐφηροσμένη Ἠθική, ἧτοι βιογραφία τοῦ Ἰωσήφ καὶ Παυλάκη*. Σχεδιασθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοδούλου Θεσσαλονικῆτος. Κατ' ἐγκρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς. Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων. Ἐκδοσις δευτέρα βελτιωμένη. Ἐν Θεσσαλονίκη, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμποῶ, 1850. Σχ. 8ο μικρό, σ. 95 ⁵,

1. Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ κ. Π. Κόκκα ὑπάρχει μιὰ ἐκδοσις 108 σ. τῆς *Γενεβιέβης*, προσφιλοῦς ἀναγνώσματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, χωρὶς ὅμως ἐξώφυλλο ἢ ἄλλη ἐνδειξὴ προελεύσεως. Ἐπειδὴ τὸ σχῆμα (16ο μικρὸ), τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ὁ κατάλογος συνδρομητῶν εἶναι σχεδὸν κοινὰ μὲ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Μιλτ. Γκαρμποῶ, δὲν ἀποκλείεται νὰ τυπώθηκε καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίον στὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1863, τ. Β', Ἀθῆναι 1941, ἀρ. 5124. Ν. Δελιαλῆ, Κατάλογος Ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, μέρ. 2, Θεσσαλονίκη 1964, ἀρ. 1495.

3. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ.ἀ., ἀρ. 5264.

4. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ.ἀ., ἀρ. 5275. Ἡ πρώτη ἐκδοσις στὴν ἑλληνικὴ ἔγινε στὴ Λειψία τὸ 1769, βλ. E m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique, τ. II, Paris 1928, ἀρ. 712 (σ. 106-111). Ν. Δελιαλῆ, ἔ.ἀ., ἀρ. 2004.

5. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ.ἀ., τ. Γ', Ἀθῆναι 1957, ἀρ. 10589. Ν. Δελιαλῆ, ἔ.ἀ., ἀρ. 2466.

και 5. *Ἐπιτάφιος Θρηῆνος, ἥτοι ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου τοῦ Ἁγίου και Μεγάλου Σαββάτου*. Περιέχουσα τὸν ἐν τῷ Τριωδίῳ Κανόνα, τὰ Ἐγκώμια, τὴν ἐν τῷ τέλει Προφητείαν, τὸν Ἀπόστολον κ.τ.λ. Ἐπιμελῶς ἤδη διορθωθείσα και ἐκδοθεῖσα παρὰ Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου τοῦ Πελοποννησίου, φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Κωνσταντίνου Γ. Ντίγκα τοῦ ἐκ Ναούσσης. Εἰς ὕμνον τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν Ταφέντος και Ἀναστάντος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, και εἰς εὐχερεστέραν χρῆσιν τῶν ἐν ταῖς Ἁγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις βουλομένων ψάλλειν αὐτήν. Ἐκδοσις ἕκτη. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτ. Κ. Γκαρμπολᾶ και συντροφίας. ΑΩΝ'-1850¹.

Ὁ Μιλτιάδης Γκαρμπολᾶς και τὰ παιδιὰ του συνέχισαν τὴν πολὺπλευρη δραστηριότητά τους παρὰ τὴ διάλυση τῆς ἐπιχειρήσεώς τους και τὰ πολλὰ ἐμπόδια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐπειδὴ διατηροῦσαν τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια². Δὲν περιορίστηκαν μόνο στὴν ἔκδοση και τὸ ἐμπόριο βιβλίων, ἀλλὰ ἀργότερα, τὸ 1875, ἐξέδωσαν τὴν πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης *Φᾶρος τῆς Θεσσαλονίκης*, πού και μὲ τοὺς διαδοχικοὺς τίτλους *Φᾶρος τῆς Μακεδονίας* και *Ἐρμῆς* προσέφερε πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὸ μακεδονικὸ ἑλληνισμὸ και στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες³.

Δύο χρόνια μετὰ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γκαρμπολᾶ, τὸ 1852, ἄνοιξε τὸ δεῦτερο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Κυριάκο Γ. Δαρζηλοβίτη. Ἡ καταγωγὴ τοῦ Δαρζηλοβίτη ἦταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Δαρζήλοβο (σημ. Μεταμόρφωση) τοῦ Βερμίου. Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ χωριοῦ τους κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821⁴, οἱ Δαρζηλοβίτες κατέφυγαν στὴν Ἔδεσσα, ὅπου τὸ ἄγνωστο σὲ μᾶς πραγματικὸ τους ἐπώνυμο ἄλλαξε σὲ Δαρζηλοβίτης, ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς και δραστηριότητος τοῦ Κυριάκου μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι σπούδασε δάσκαλος στὴν Ἀθήνα⁵, ὅπου ἄλλωστε συνεργάστηκε μὲ τὴν

1. Δὲν περιέχεται στὴ Βιβλιογραφία Δ. Γκίννη - Β. Μέξα. Βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ κ. Π. Κόκκα. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως Ἀλέξ. Κωνσταντίνου ἦταν γνωστὸς ἐκδότης λειτουργικῶν βιβλίων, ὅπως τῆς *Ἀκολουθίας Νεκρωσίμου*, Ἀθῆναι 1853 και τῆς *Ἀκολουθίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Ἀρχιεπισκόπου Μύρωνος και Λυκίας τοῦ Θαυματουργοῦ*, Ἀθῆναι 1861.

2. Ἰ. Μπῆτου, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος Γεωργίας Νένε», τ. 1, Ἀθῆναι 1934, σ. 35.

3. Βλ. Ἰ. Μπῆτου, ἔ.α., σ. 31 κέ. Ἀλ. Ὀρολογᾶ, Τύπος Θεσσαλονίκης, «Ἀναμνηστικὸς Τόμος Θεσσαλονίκης 1912-1962», Θεσσαλονίκη 1962, σ. 549.

4. Βλ. Ἰ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἔκδ. 3η, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 181.

5. Ὁ I. Snegarov, Solun v balgarskata duhovna kultura, Sofija 1937, σ. 39, παραπέμπει στὸν K. Sarkarev, Njokolko dumi varhu statiiti na g. P. Dra-

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ,

ΗΤΟΙ

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΘΡΘΡΟΥ

ΤΟΥ

ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ.

ΠΕΡΙΕΧΟΥΣΑ

*Τὴν ἐν τῷ Τριῳδίῳ Καθόλου, τὰ Ἐγκόμια, τὴν ἐν
τῷ τίλει Ἡμερησίῳ, τὸν Ἀπόστολον κ. τ. λ.*

ΕΠΗΜΕΛΟΣ ΗΜΗ ΜΙΘΡΩΘΕΙΣΑ

Καὶ ἰδοθῆσιν

ΠΑΡΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΒΕΛΟΠΟΝΗΣΙΟΥ,

ΦΙΛΟΤΙΜΩ ΔΑΪΔΑΝΗ ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΝΤΙΚΑ

ΤΟΥ ΕΚ ΝΑΟΥΣΣΗΣ.

Εἰς ἕμῶν τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν Ταφέντος καὶ Ἀναστάντος ΧΡΙΣΤΟΥ
τοῦ ΘΕΟΥ ἡμῶν, καὶ εἰς εὐχαριστέραν χάριν τῶν ἐν ταῖς
Ἀγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιαίαις βουλομένων ψάλλειν αὐτήν.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ,

ΤΥΠΟΙΣ ΜΙΑΤ. Κ. ΓΚΑΡΠΟΛΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑΣ.

ΜΔΝ' 1850

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου,
στὴν ἔκδοση τοῦ Μ. Γκαρμπολά

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΣΤΟΙΧ. ΜΑΘΗΜΑΤΑ.
 ΤΑ ΜΕΝ ΣΥΛΛΕΧΘΕΝΤΑ ΤΑ ΔΕ ΣΥΝΤΑΧΘΕΝΤΑ
 ΥΠΟ **Ι. Π. Κ.**
 Πρὸς χρῆσιν τῶν Δευτερικῶν Σχολείων.
 ΠΕΡΙΟΔΟΥ Α. ΤΜΗΜΑ Α.
Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν.

Μετατυπωθεῖσα ἐκ τῶ βίβλιον,
 Ἀαπίνη
Κ. ΔΑΡΖΗΛΟΒΙΤΟΥ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ,
 ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Κ. ΔΑΡΖΗΛΟΒΙΤΟΥ.
 Ἐπιμελεῖς Σπ. Δύλοϊτου.
Πρώτη ἐκδόσις *μοναχός.*
Ἰαννουαρίου 1855.

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τῶν Γεωγραφίας Στοιχ(ειωδῶν) Μαθημάτων
 στὴν πρώτη ἔκδοσιν τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτη

ἐπιχείρηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρμπολᾶ, ἐκδίδοντας στὰ 1840 ἓνα διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς¹. Ἐπιστρέφοντας στὴ Μακεδονία² ἴδρυσε τὸ τυπογραφεῖο του στὰ 1852 καὶ χρησιμοποιοῦσε τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς τύπου τυπογραφικὰ στοιχεῖα μὲ τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπολᾶ. Μιὰ καὶ εἶναι γνωστοὶ οἱ δεσμοὶ τοῦ Δαρζηλοβίτη μὲ τὶς ἐκδοτικῆς ἐπιχειρήσεις τῶν Γκαρμπολάδων, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ τυπογραφικῆς ἐγκαταστάσεις τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπολᾶ δόθηκαν στὸν Κυριάκο.

Στὸ δεῦτερο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τυπώθηκαν σὲ διάστημα ἑπτὰ χρόνων, μέχρι τὸ 1858, δώδεκα τουλάχιστο ἑλληνικὰ βιβλία: 1. Ἐπιτομὴ τῶν Γαλλικῶν περὶ προφορᾶς, Ἐπιτομὴ τῶν Λεξικῶν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ λέξεων. Ὑπὸ Ζ. Α. Μ. Ἐκδοσις Τρίτη ἐπιδιορθωμένη. Ἐκδοθὲν Δαπάνη Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐν Θεσσαλονίκη, τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 47³. 2. Ἡθικὴ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Μ. Κούμα. Ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸ 1819. Νῦν δὲ μετατυπωθεῖσα ἀπαραλλάκτως ἐγκρίσει τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς. Δαπάνη Κυρ. Δαρζηλοβίτου. - «Ἀποθέμενοι πᾶσαν ρυπαρίαν. . . τὰς ψυχὰς ἡμῶν» Ἰακώβου Ἐπιστ. Κεφ. Α' 21. - Θεσσαλονίκη, τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 96⁴. 3. Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητεόντων εἰς τὰ Ἑλλην. σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος. Ὑπὸ Χ. Βάφα. Ἐπιμαλλον ἐπιδιορθωμένη ἐκδίδεται τὸ πέμπτον διὰ Δαπάνης Κ. Δαρζηλοβίτου. - «Φέρε λάβωμεν . . . καὶ λογισμὸν» (Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. ζ') - Ἐν Θεσσαλονίκη, Τυπογραφ[ε]ῖον Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 80 + 1 ἄ. ἄ.⁵. 4. Ἀκολουθία τῆς δόξας μυροβλύτιδος καὶ θαυματουργοῦ Θεοδώρου τῆς ἐν Θεσσαλονίκη. Μετατυπωθεῖσα συνεργεῖα μὲν καὶ ἐπιμελεῖα τῶν κυρίων

ganova i pr., MSBNU, τ. II, σ. 348, ποὺ θεωρεῖ βέβαιο ὅτι ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης ἦταν ὑπότροφος στὴν Ἀθήνα.

1. Σύντομος Γραμματικὴ τῶν Παίδων ἢ Περίληψις τῶν κυριωτέρων κανόνων τῆς Γραμματικῆς ὑπὸ Κυριάκου Γ. Δαρζηλοβίτου. - Παῦσε νιέ μου . . . τῆς γνώσεως. Παροιμ. Θ', 27- Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀ. Γκαρμπολᾶ. 1846, Σχ. 8ο, σ. 24.

2. Στὴν ἑφημερίδα τοῦ Βελιγραδίου *Dunavskij Lebed* (Δουναβικὸς Κύκνος), ἀρ. φύλ. 9 τῆς 8 Νοεμβρίου 1860, σ. 3, ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης γράφει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη πρὶν δέκα χρόνια, βλ. I. S n e g a r o v, ἔ.ἄ., σ. 39. Ὁ Δαρζηλοβίτης ἀνῆκε στὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ *Dunavskij Lebed*, βλ. M. S t o j a n o v, Balgarska Vazroždenska knižina. Analitičen reperloar na balgarskite knigi i periodični izdaniija, 1806-1878, τ. I, Sofija 1957, σ. 438.

3. Δ. Γ κ ί ν η - Β. Μ έ ξ α, ἔ.ἄ., τ. Β', Ἀθήναι 1941, ἀρ. 5625. Ἡ ἔκδοσις Θεσσαλονίκης ἦταν ἀνατύπωση τῆς τρίτης ἐκδόσεως, Ἀθήναι 1849. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὸ 1846.

4. Δ. Γ κ ί ν η - Β. Μ έ ξ α, ἔ.ἄ., ἀρ. 5702.

5. Δ. Γ κ ί ν η - Β. Μ έ ξ α, ἔ.ἄ., ἀρ. 5819.

ἐπιτρόπων Μ. Ἀθανασίου καὶ Π. Παππαδοπούλου, καὶ ζήλω τῶν ἱερέων τοῦ ναοῦ τῆς ὁσίας Σακελλίων Θεσσαλον. καὶ Πέτρου ἐφημερίου, Δαπάνη δὲ τῶν φιλοχρίστων καὶ εὐσεβῶν Χριστιανῶν. Ἐν Θεσσαλονίκη. Τυπογραφεῖον Κυριάκου Δαρζηλοβίτου. 1853. Σχ. 8ο, σ. 83¹. 5. *Ἡ ἱατρικὴ ἐν ἐλλείψει ἱατροῦ*. Ὑπὸ Σ. Σαμαρτζίδου ἱατροῦ. Κατ' ἐγκρισιν τῆς ἀρμοδίας Ἀρχῆς. Θεσσαλονίκη, Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. (Ὁδὸς Σουλτανιέ). Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1853. Σχ. 8ο, σ. 1 ἄ. ἄ. + γ' + 7 + 111². 6. Βόλνεϋ, *Φυσικὸς Νόμος ἢ φυσικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς*. Μεταφρασθεῖς παρὰ Κωνσταντίνου Πεντεδέκα. Ἐκδοθεὶς δὲ τὸ δεύτερον ὑπὸ Κ. Δαρζηλοβίτου, δαπάνη τῶν Κυρίων συνδρομητῶν. (Ἐγκρίσει τῆς Ἀρμοδίας Ἀρχῆς). - «Ἰσότης . . . παραγωγῆ αὐτῶν». Βόλνεϋ, Φυσικὸς Νόμ. Κεφ. ΙΑ' - Ἐν Θεσσαλονίκη, Τυπογραφ. Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐπιμελ. Σπ. Αὐλονίτου. 1854. Σχ. 16ο, σ. 93 + 2 ἄ. ἄ.³. 7. *Πρώτη τροφή τοῦ ὑγιῶς ἀνθρωπίνου νοός*, συγγραφεῖσα γερμανιστὶ παρὰ Καρόλου Τραϋγόττου Θείμη, καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ Γ. Γενναδίου, Πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπανταχοῦ Σχολείων. Ἦδη δὲ μετατυπωθεῖσα ἀπαραλ[λ]άκτως κατὰ τὴν τελευταίαν Στερεότυπον ἔκδοσιν Διὰ δαπάνης Κ. Δαρζηλοβίτου. (Ἐγκρίσει τῆς Ἀρμοδίας Ἀρχῆς). Θεσσαλονίκη, Τυπογραφ. Κ. Δαρζηλοβίτου (Ὁδὸς Σουλτανιέ). Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1854. Σχ. 8ο, σ. 96⁴. 8. *Γεωγραφίας Στοιχ. Μαθήματα*, τὰ μὲν συλλεχθέντα τὰ δὲ συνταχθέντα Ὑπὸ Ι. Π. Κ., Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Περίοδος Α'. Τμῆμα Α'. Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Μετατυπωθεῖσα ἐπὶ τὸ βέλτιον. Δαπάνη Κ. Δαρζηλοβίτου. Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου, Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1855. Σχ. 16ο, σ. 96⁵. 9. *Γεωγραφίας Στοιχ. Μαθήματα*, τὰ μὲν συλλεχθέντα τὰ δὲ συνταχθέντα Ὑπὸ Ι. Π. Κ., Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Περίοδος Α'. Τμῆμα Α'. Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Μετατύπωσις τετάρτη εἰς τὸ βέλτιον, Ἐν Θεσσαλονίκη. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὁδὸς

1. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 5887. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἐγένετο τὸ 1731 στὴ Μοσχόπολη «... ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τῶν Κυρίων Θεολόγων ἱερέως καὶ Ρίζου Γεωργίου, διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν... διορθωθεῖσα δὲ ὡς ἐφικτόν, παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ, κύρ Γρηγορίου Μοσχοπολίτου», βλ. E m. Legend, ἔ.ἄ., τ. I, Paris 1918, ἀρ. 204 (σ. 235-236).

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 5980.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 6192. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἐγένετο στὴν Αἴγινα ἀπὸ τὴν «Ἐθνικὴ Τυπογραφία» τὸ 1828.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 6327.

5. Δὲν περιέχεται στὴ Βιβλιογραφία Δ. Γκίνη - Β. Μέξα. Ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ κ. Π. Κόκκα. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς Γεωγραφίας ἐγένετο στὴν Ἀθήνα τὸ 1839 καὶ ὡς τὸ 1856 κυκλοφόρησαν δέκα ἐκδόσεις καὶ τρεῖς ἀναθεωρήσεις. Ὁ Ι. Π. Κ. ἦταν ὁ Ἰ. Π. Κοκκῶνης, ἐκπαιδευτικὸς καὶ συγγραφεὺς ἀρκετῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων.

«Σουλτανιέ», Ἄριθμὸς 155. 1856. Δι' ἐπιμελείας Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσσου. Σχ. 16ο, σ. 96¹. 10. *Ἱστορικὴ περίληψις τοῦ Ἱεροῦ Ἐδαγγελίου* φιλοπονηθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοδούλου Θετταλομάγνητος. Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων — «Ἐρευνᾶτε . . . περὶ ἑμοῦ». Ἰωάν. Κεφ. Ε', λθ'. — Θεσσαλονίκη, Τύποις καὶ ἀναλώμασι Κ. Δαρζηλοβίτου. 1857. Σχ. 8ο, σ. 64². 11. *Ἐγχειρίδιον Χριστιανικόν, Περιέχον Σύντομον ἐξήγησιν τοῦ Θείου Ναοῦ, τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων, τῶν συνήθων ἀκολουθιῶν τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας, καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας*. Καὶ ἔρανισθὲν ἐκ διαφόρων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ὑπὸ Δ. Ν. Δαρβάρως. Μετατύπωσις Πρώτη Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἔκτην ἔκδοσιν. Ἐπιδιορθωμένη μετὰ προσθήκης Γραφικῶν ὑποσημειώσεων καὶ τινῶν ἄλλων ἐπαυξήσεων. Ἐν Θεσσαλονίκη Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὀδὸς Σουλτανιέ, Ἄριθ. 155. Ἐπιμελεία Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσσου. Εὐρίσκεται ἐν τῷ Βιβλιοπωλεῖῳ Κ. Δαρζηλοβίτου ἐν ὁδῷ Σουλτανιέ, Ἄριθ. 155 (Τιμᾶται παρ. 80). 1858. Σχ. 16ο, σ. 52³. 12. *Ἱστορία χρονικὴ περιέχουσα ἅπασαν τὴν κοσμοποιΐαν. Καὶ διεξιούσα κατ' ἐπιτομὴν περὶ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, περὶ τοῦ Φωτὸς αὐτοῦ, καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθέντων ἐν ἡμέραις ἕξ· περὶ τε τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας καὶ τῶν λοιπῶν καθεξῆς, θεολογικῶς πῶς καὶ φυσικῶς*. Συντεθεῖσα μὲν ποτε παρὰ τοῦ ἀοιδίμου καὶ ἀειμνήστου Μιχαήλ Γλυκᾶ τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κερκύρας. Φιλοπόνως δὲ ἐπεξεργασθεῖσα, καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσα καὶ διαιρεθεῖσα εἰς κεφάλαια τεσσαράκοντα καὶ τρία ὑπὸ Χριστοδούλου Εὐθυμιάδου Ὀλυμπίου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται πρὸς χρῆσιν ἐκάστου φιλομούσου, καὶ φιλομαθοῦς ἀναγνώστου. Ἐν Θεσσαλονίκη ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐπιμελεία Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσσου. 1858. Σχ. 8ο μικρὸ, σ. ιδ' + 2 ἄ. ἄ. + 208⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δώδεκα αὐτὰ ἑλληνικά βιβλία, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη τυπώθηκε καὶ ἓνα βουλγαρικὸ⁵. Εἶναι τὸ μεταφρασμένο στὰ

1. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., τ. Γ', Ἀθήναι 1957, ἀρ. 6874.

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 7243. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὸ 1840.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 7502.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ἔ.ἄ., ἀρ. 7585. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α', Πετροῦπολις 1891, σ. 387. Ν. Δελιαλῆ, ἔ.ἄ., ἀρ. 430.

5. Ὁ I. Snegarov, ἔ.ἄ., σ. 30, θεωρεῖ πιθανὴ τὴν ἔκδοσις καὶ δευτέρου βουλγαρικοῦ βιβλίου, μὲ ἑλληνικά τυπογραφικά στοιχεῖα, τοῦ *Κανόναμε ζα σέλατα Μπίτωλσκοι σάνκι ζάκον ζα τζιφλιγάρτε ι τζιφτζίλοτε στο σετ ποτ πόελα Μπίτολσκα*, ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Δαρζηλοβίτη. Βλ. L. Miletič, Edin dokument ot parvoto vreme na Tanzimata, «Sbornik Narodni Umotvorenija, Nauka i Knizina», XV (1898), σ. 357 κέ.

βουλγαρικά από τον αρχιμανδρίτη Pavel Bozigrobski¹ (δηλ. Ἁγιοταφίτη) από τὸ χωριὸ Κονικόβο (σημ. Δυτικό, παλ. Στίβα) τῆς περιοχῆς Ἐδέσσης «Εὐαγγέλιο τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τυπωμένο τώρα καὶ πάλι στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα, γιὰ κάθε Κυριακὴ διαδοχικὰ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ χρόνου. Μεταφρασμένο καὶ διορθωμένο ἀπὸ μένα, τὸν ἱερομόναχο Πάβελ, πρωτοσύγκελο τοῦ Παναγίου Τάφου, γεννημένο στὸ χωριὸ Κονικόβο τῆς Ἐπισκοπῆς Ἐδέσσης. Θεσσαλονίκη. Τυπογραφεῖο Κυριάκου Δαρζηδέν. 1852» (μτφρ. τοῦ ἐξωφύλλου ἀπὸ τὰ βουλγαρικά). Τὸ Εὐαγγέλιο αὐτὸ, γνωστὸ ὡς Κονικονσκο Εὐαγγελίε, εἶναι τυπωμένο μὲ ἑλληνικὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι σλαβικά, ὅπως δείχνει καὶ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο, κεφ. Κ, 19: «Μπεσε δότζκανα νὰ τὸα δὲν πράβνιουτ οὐτ σέδμητζατα, ἢ μπέα βρατητε ζατφορένη, τάμου δέκα μπέα οὐτζενήτζοιτε σωμπράνη ζαρδι στράχουτ Ἰουδαίτζκη, δουιδὲ Ἰησοῦς, ἢ ζαστανὰ ποῦ σρέδε, ἢ βέλε νὰ νῆχ, μῆρ νὰ βᾶς. Ἡ κὰ καζὰ βάα λακαρδία, μοῦ πουκαζὰ ράτζειτέ μου ἢ ρεμπρουτό μου, ἢ οὐτζενήτζοιτε σὰ ζαραδουβᾶα κὰ βεῖδωα Γόσπουδα»². Ὅπως διαπιστώνουμε, τὸ βουλγαρικὸ κείμενο ὄχι μόνο εἶναι γραμμένο μὲ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνες τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καὶ αὐτὸ γίνεται στίς παραμονές τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας. Τὸ φαινόμενο ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι μοναδικό. Πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1852, ποῦ τυπώθηκε τὸ Κονικονσκο Εὐαγγελίε πολυάριθμα βουλγαρικά κείμενα, λόγια καὶ λαϊκά, γράφονται ἢ τυπώνονται μὲ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο³, γιὰτι

1. Βλ. Α. S t o i l o v, Balgarski knižovnici, Sofija 1922, τ. I, σ. 28-30.

2. Βλ. J. I v a n o v, Balgarski starini iz Makedonija, Sofija 1931, σ. 183.

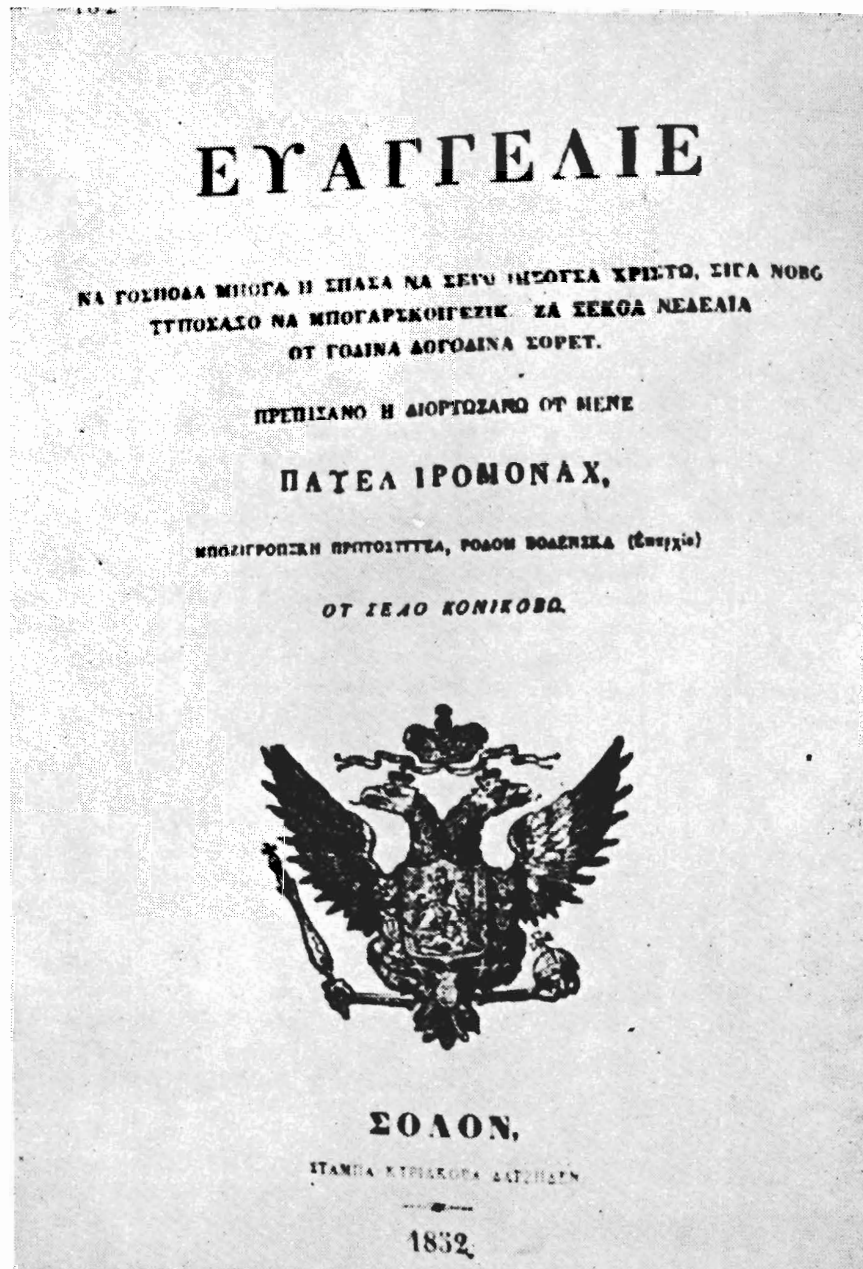
3. Παρόμοια γνωστά κείμενα μὲ τὸ Κονικονσκο Εὐαγγελίε εἶναι τὰ ἀκόλουθα, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείουμε καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων: 1) *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα Λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἧτοι τῆς ἀπλῆς ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισία βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβαντικῆς. Συντεθεῖσα . . . παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου διδασκάλου, οἰκονόμου καὶ ἱεροζήρκου Κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως*. Ἡ πληρέστερη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ σλαβικοῦ κειμένου ἔγινε ἀπὸ τὸν V. P o g o r e l o v, «Sbornik», XVII, 11, Sofija 1925, σ. 3-48. 2) *Δοκίμιον περὶ πλησιεστάτης συγγενείας τῆς Σλαβονορωσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἐν Πετροπόλει 1828*, ὅπου περιέχονται στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα τὸ *Πάτερ ἡμῶν* καὶ ἄλλα κείμενα. Τὸ *Πάτερ ἡμῶν* ξαναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. D r a g a n o v, «Izvestija Otdelenija Russkogo Jazika i Slovenosti», X, 1, σ. 330. 3) Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν *Δαμασκηνὸ Στουδίτη*, μεταφρασμένα στὸ σλαβικὸ ἰδίωμα τοῦ Marnac Ροδόπης στὰ 1859 καὶ γραμμένα στὴν ἑλληνικὴ γραφὴ ἀπὸ τὸν Kiriak Konstantinon. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν γιό του H r. K o n s t a n t i n o v, «Sbornik Narodni Umotvorenija, κτλ.», τ. I-II (1889-1890), σ. 134-156 καὶ 269-285. 4) Τὸ *Εὐαγγελιάριο* τοῦ χωριοῦ Tarlis (σημ. Βαθύτοπος) τῆς περιοχῆς Νευροκοπίου, συντεταγμένο . . . διὰ χειρὸς τοῦ *Δημητρίου Στοϊλήδου, παιδαγωγοῦ ἐκ κώμης Ταρληφ-*

πολλοὶ σλαβόφωνοι δὲν γνῶριζαν τὴν κυριλλικὴ ἀλλὰ μόνον τὴν ἑλληνικὴ γραφὴ καὶ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ σὲ ἄλλες γλώσσες, ὅπως σὲ τουρκικὰ ἀκόμα κείμενα ¹.

ζίου ἐν ἔτησιν 1861, Σεπτεμβρίου. Μεταγραμματισμένο στὸ κυριλλικὸ ἀλφάβητο δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν L. Miletič, Balgarski starini, τ. VI, Sofija 1920, σ. 71-176, μαζί με γλωσσικὴ εἰσαγωγὴ καὶ λεξικὸ. 5) Τὸ *Εὐαγγέλιον τῆς Κολακιάς (Kolakijsko Evangelie)*, μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο Κυπριάδου τὸ 1863, σὲ δύο χειρόγραφα. Τὸ πρῶτο ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὸν L. Miletič, ἔ.ἀ., σ. 5 καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸν J. Ivanov, ἔ.ἀ., σ. 195-198. βλ. A. Mazon - A. Vaillant, L'Évangéliste de Kolakia. Un parler slave du Bas-Vardar, Paris 1938. 6) *Πέσι ι Πρικάζνιτσι* (= Τραγούδια καὶ Παραμύθια) τοῦ χωριοῦ Βρόντια Σερρών ἀπὸ τὸν Δημήτριον Μιχάλη, στὰ 1868. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν St. Romanski, «Makedonski Pregled», τ. IV, 3, σ. 110-153 καὶ 4, σ. 107-120. 7) *Τετράδιόν μου, τοῦ πάππα Ἰωάννου ἀπὸ χωρίον Βυσσῶκα* τοῦ 1868, βλ. J. Ivanov, ἔ.ἀ., σ. 203-205. Τοῦ ἰδίου, Un parler bulgare archaïque, «Revue des Etudes Slaves», τ. II, (1922), σ. 86-103. 8) Τρεῖς χειρόγραφες ἀνθολογίαι θρησκευτικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἠθικῶν καὶ ἰατρικῶν συμβουλῶν, συνταγμέναι τὸ 1870 στὸ ἰδιῶμα τῆς Ἀχρίδας ἀπὸ τὸν Ionče Snegarov. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν γιὸν του, καθηγητὴ Ivan Snegarov, «Makedonski Pregled», τ. I, 4, σ. 67-84 καὶ 5-6, σ. 23-34. 9) Ἐπιστολὴ τῶν προσετῶν τοῦ χωριοῦ Bobošica τῆς Ν. Ἀλβανίας πρὸς τὸν ἔξαρχο Ἄνθιμο, ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου 1873, βλ. I. Snegarov, «Makedonski Pregled», τ. IX, 1, (1934), σ. 1-16 μαζί με γλωσσολογικὴ μελέτη τοῦ L. Miletič, σ. 17-30. 10) Ἀποσπάσματα προσφωνήσεως τοῦ δασκάλου τοῦ χωριοῦ Bobošica D. Canco τὸ 1874. Τὸ κείμενον δημοσιεύθηκε μετὰ λατινικὴν γραφὴν καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν ἀπὸ τὸν A. Mazon στὸν τόμον Documents, Contes et Chansons slaves de l'Albanie du Sud, Paris 1936, σ. 108-113. 11) Ἀποσπάσματα τῶν ἐτῶν 1870-1880 τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Bobošica. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν A. Mazon, ἔ.ἀ., σ. 114-144. 12) *Ὁ ἐπιτάφιος θρήνος, ἦτοι ἡ Ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Σαββάτου, ὁ Ἐσπερινὸς τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου του εἰς διαφόρους γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1883.* Τὸ βουλγαρικὸν τμήμα δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. Draganoov στὴν «Izvestija Otdelenija Russkogo Jazika i Slovenesti», τ. X, 1, σ. 332. 13) Ἀνθολογία θρησκευτικῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐτῶν 1888-1890 ἀπὸ τὸ χωριὸν Τεσονο τοῦ Νευροκοπίου. Στις 726 σελίδας τοῦ χειρογράφου περιέχονται 56 ὁμιλίαι. Σχετικὴ μελέτη δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν K. Mirčev, «Makedonski Pregled», τ. VII (1932), 2-3, σ. 149-186.

Παρόμοια κείμενα δημοσιεύθηκαν στίς βουλγαρικὰς ἐφημερίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Carigradski Vestnik* (1848-1862), βλ. M. Stojanov, ἔ.ἀ., σ. 434, καὶ *Makedonija* (1866-1872), βλ. M. Stojanov, ἔ.ἀ., σ. 445 καὶ J. Lampsidis, *Tekstove na gracki ezik v vestnik Makedonija 1866-1872 god.*, Sofija 1959. Γὰ τὸν Κανοναμὲζα σέλατα Μπίτωλσκοι, βλ. παραπάνω σ. 245, σημ. 5.

1. βλ. S. Salaville - E. Dallegio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, τ. I, 1584-1850, Athènes 1958. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν μιᾶς γενικότερης κινήσεως, ποῦ θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἀποσαφηνισθῇ. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Καραμανλήδες παρόμοια κείμενα ἐκδίδουν οἱ Κουτσόβλαχοι, οἱ ὀρθόδοξοι Ἀλβανοὶ, οἱ Ρουμάνοι τῆς Βεσσαραβίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, οἱ Bazarjane Τάταροι τῆς Κριμαίας, οἱ Γκαγκαούζοι τῆς Μαύρης Θάλασσας, οἱ Βαρδαριώτες Τοῦρκοι καὶ οἱ τουρκόφωνοι

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ μεταφρασμένου ἀπὸ τὸν P. Bozigrubski
 στὰ βουλγαρικὰ Ἐδαγγελίου

Τὸ Konikovsko Evangelie ὑπῆρξε ἡ βάση στὴν ὁποία στηρίχθηκε ὁ βουλγαρικός¹, τελευταῖα δὲ καὶ ὁ «μακεδονικός»², χαρακτήρας τοῦ τυπογραφείου Δαρζηλοβίτη. Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ ἀρχιμανδρίτης Pavel Bozigröbski παρότρυνε τὸν Κυριάκο καὶ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο νὰ ιδρῦσουν βουλγαρικὸ τυπογραφεῖο στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα καὶ ὅτι ἡ χρησιμοποίησις ἑλληνικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων καὶ ὄχι σλαβικῶν ὀφείλεται σὲ ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας τῆς Θεσσαλονίκης³ ἢ σὲ ἔλλειψη σλαβικῶν στοιχείων στὴ διεθνῆ ἀγορά⁴. Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως αὐτά, νομίζω, δὲν εἶναι οὔτε σοβαρὰ οὔτε καλόπιστα. Σύγχρονα μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη ὑπάρχουν μερικὰ βουλγαρικὰ τυπογραφεῖα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία⁵ καὶ δὲν

τῆς Θράκης. Ἐπίσης οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Κόπτες συχνὰ ἔγραφαν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Ὅπως παρατηροῦν οἱ A. Mazon καὶ A. Vaillant, στὴν τόσο ἀξιόλογη μελέτη τους, ἑ.ἀ., σ. 13, δὲν μποροῦμε νὰ δώσουμε ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ λύση στὸ φαινόμενο αὐτό, μὰ καὶ δὲν ἔχουμε ἀκόμη πλήρη βιβλιογραφία καὶ συγκριτικὴς μελέτης τῶν διαφόρων φιλολογικῶν. Πάντως, νομίζω, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ ἔπαιξε στὴν Ἀνατολὴ ρόλο σχεδὸν ἀνάλογο μὲ τὴ λατινικὴ στὴ Δ. Εὐρώπη.

1. J. Ivanov, Balgarite v Makedonija, Sofija 1915, σ. 142. Τοῦ ἰδίου, La question macédonienne, Paris 1920, σ. 86. S. Kutinčev, Pečatartstvo v Balgarija do osvoboždenieto, Sofija 1920, σ. 87-88. S. Radev, Makedonija i balgarskoto vazražđane v XIX vek, Sofija 1927, σ. 301 ζέ. D. Mirčev, Balgarskata kniga v Makedonija, «ἀναμνηστικός τόμος Sbornik Solun», Sofija 1934, σ. 162 ζέ. H. Antov, Parvata balgarska pečatnica v Solun, «ἀναμνηστικός τόμος Sbornik Solun», Sofija 1934, σ. 313.

Μόνο, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ὁ I. S negarov, ἑ.ἀ., σ. 30, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Δαρζηλοβίτης ἰδρυσε ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο. Αὐτὸ ἄλλωστε, ὁμολογοῦσε καὶ ὁ Δαρζηλοβίτης στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν ἑφημερίδα Dunavskij Lebed, ἑ.ἀ. σ. 243, σημ. 2.

2. H. Polenakovik, Stranici od Makedonskata kniževnost, Skopje 1952, σ. 129. D. Vlahov, Makedonija, momenti od istorijata na Makedonskiot narod, Skopje 1950, σ. 103. D. Zografski - G. Abaciev - A. Mitrev - M. Keramidiev, Egejska Makedonija vo našata nacionalna istorija, Skopje 1951, σ. 108 ζέ.

3. J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 86. D. Vlahov, ἑ.ἀ., σ. 103.

4. Βλ. τὴν ἐπίσημη ἔκδοσις τοῦ βουλγαρικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν: La question bulgare et les états balkaniques, Sofia 1919, σ. 293.

5. Τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ τυπογραφεῖο ἰδρῦθηκε τὸ 1838 στὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸν Hadži-Teodosij Sinaitski καὶ ἐκλείσει τὸ 1841, κατεστραμμένο ἀπὸ πυρκαϊά. Τὸ 1828 ὁ Nikola Karastojanov ἀνοιξε ἓνα πρωτόγονο τυπογραφεῖο στὴν πατρίδα του Σαμοκόβι, ἀλλὰ ἄρχισε τὴ λειτουργία του μόλις τὸ 1846. Μεταξὺ τοῦ 1843 μὲ 1844 ἰδρύθηκαν τρία τυπογραφεῖα στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ τὸ 1847 τέταρτο ἀπὸ τὸν Ivan Bogorov. Βλ. D. Mirčev, ἑ.ἀ., σ. 162 κέ. H. Antov, ἑ.ἀ., σ. 313 κέ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 505 κέ. Δ. Πετροπούλου, Πνευματικὲς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τὸν ΙΘ' αἰῶνα, Ἀθῆναι 1954 (β' ἐκδ. φωτοτυπίας, Ἀθῆναι 1968), σ. 11. B. Penen,

ήταν ἄρα δυνατό ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἡ ἑλληνική πνευματική ἡγεσία νά στρέψουν ὄλη τους τήν ἀντίδραση μόνον ἐναντίον τοῦ Δαρζηλοβίτη. Καί ἡ ὑπαρξη σλαβικῶν τυπογραφείων στή Βαλκάνια καί κυρίως στίς σλαβικές χῶρες τῆς Κεντρικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης δέν δικαιολογεῖ τήν ἔλλειψη σλαβικῶν στοιχείων στήν ἀγορά. Ἐκτός αὐτῶν ὁ Δαρζηλοβίτης μέσα σέ λίγα χρόνια τύπωσε ἐκτός ἀπό ἕνα βιβλίο στή βουλγαρικά, ἀποκλειστικά καί μόνο ἑλληνικά βιβλία, μέ ἰδιαίτερη προτίμηση στήν ἐπανεκδοση διδασκτικῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Ἴσως ὑποστηριχθῆ ὅτι ὁ Δαρζηλοβίτης, σάν ἐξυπνος ἔμπορος, τύπωνε μόνο ἑλληνικά βιβλία ἀποβλέποντας σέ ἐκτεταμένη κυκλοφορία καί ἐπομένως σέ μεγαλύτερο κέρδος. Ἀλλά καί τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δέν εἶναι σωστό. Τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη πρόσθεσε ἐλάχιστα στήν πλούσια ἑλληνική πνευματική παραγωγή, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἀνάγκες τῶν τότε ἀναγεννωμένων Βουλγάρων ἦταν ἐπείγουσες καί ἐπιτακτικές. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους τὸ τυπογραφεῖο Δαρζηλοβίτη εἶναι ἑλληνικὸ καί ὄχι βουλγαρικὸ ἢ, πολὺ περισσότερο, «μακεδονικόν». Αὐτὸ, βέβαια, δέν ἀποτελεῖ ἀμφισβήτηση τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ Δαρζηλοβίτη. Ὁ ἴδιος ἐργάστηκε γιὰ τήν πολιτική καί ἐκκλησιαστική χειραφέτηση τῶν Βουλγάρων καί τὸ τυπογραφεῖο κλείστηκε ἀπὸ τίς τουρκικές ἀρχές τὸ 1858, γιατί ὁ Κυριάκος εἶχε ἀναμιχθῆ σέ πολιτικές κινήσεις στήν περιοχή τοῦ Κιλκίς· καί ὁ ἀδελφός του, ἄλλωστε, Κωνσταντῖνος ἴδρυσε τὸ 1867 τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ σχολεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μέ δασκάλα τὴ θυγατέρα του Slavka Dinkova¹.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ὁ ἑλληνομαθέστατος² Κυριάκος Δαρζηλο-

Istorijska novata balgarska literatura, t. III, Sofija 1930, σ. 249 ζέ. I. Snegarov, Sto godini ot osnovaneto na parvata balgarska pečatnica, Sofija 1939.

1. Βλ. βιβλιογραφία παραπάνω, σ. 248, σημ. 1. Γιὰ τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ σχολεῖο Θεσσαλονίκης, βλ. τίς διάφορες μελέτες στὸν ἀναμνηστικὸ τόμο *Sbornik Solun*, Sofija 1934. Ἐπίσης, Παντ. Κοντογιάννη, Ὀλίγα σημειώματα περὶ τῆς ἐν Θεσσαλονίκη βουλγαρικῆς κοινότητος, ἐφημ. Ἀθηνῶν Ἀγών, φύλ. 509 τῆς 20 Μαΐου 1910, σ. 2, 3 καί 510 τῆς 27 Μαΐου 1910, σ. 2, 3.

2. Ὁ I. Snegarov, *Solun v balgarskata duhovna kultura*, Sofija 1937, σ. 198, δημοσιεύει ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Κυρ. Δαρζηλοβίτη σέ ἑλληνικὴ γλῶσσα, πρὸς τὸν G. Rakovski, ἀπὸ 29 Ἰουλίου 1860, ὅπου διαβάζουμε: «... ἐπειδὴ ἤρχισα ὀλίγον ν' ἀναγιγνώσκω τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν, παρακαλῶ νὰ μοι πέμψητε μίαν καλλιγραφίαν (λέπον πίσμον) καί βιβλίον τι βοηθητικόν, τὴν δὲ τιμὴν αὐτοῦ θέλω σᾶς ἐμβάσει μετὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Κυρ. Παπαγιάννη, ὅστις μετὰ τινὰς ἡμέρας θὰ μοι πέμψη». Ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ Μ. Δήμιτσα, Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀρχιδὸς καί Βουλγαρίας, Ἀθῆναι 1859, γιὰ δέκα ἀντίτυπα, τοῦ Θ. Ἰ. Κεῖλτς, Ἐπιτομὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, Ἀθῆναι 1870 (μετάφραση Σπ. Ἀντωνιάδου - Θ. Ἰ. Γιάννου), σ. 105 γιὰ πέντε ἀντίτυπα καί στὴ *Γενεβιέβη*, ἔ.ἀ., σ. 241, σημ. 1.

βίτης ἦταν βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ ἑλληνικά γράμματα. Στὴν Ἀθήνα συνέγραψε καὶ τύπωσε ἑλληνικὴ γραμματικὴ γιὰ τοὺς μαθητές. Στὴ Θεσσαλονικὴ ἀνέλαβε μὲ δικές του ἀποκλειστικὰ δαπάνες, καὶ ὄχι τῶν συγγραφέων, τὴν ἐκτύπωση καὶ κυκλοφορία ἑλληνικῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων, σὰν τὸ *Γεωγραφίας Στοιχ(ειώδη) Μαθήματα* (δύο ἐκδόσεις), ὅπου στὸν πρόλογο ἐξυμνεῖται ἡ «ὁμογενὴς ἡμῶν νεολαία» καὶ οἱ «φιλομαθεῖς ὁμογενεῖς», ἀναφέρεται ὅτι ἡ Τουρκία κατοικεῖται ἀπὸ Τούρκους, Γραικοὺς, Ἀρμενίους καὶ Ἰουδαίους (σ. 38), μνημονεύονται οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἡ Σερβία (σ. 30), ἐνῶ ἡ Βουλγαρία, καὶ μόνο ἡ σημερινὴ Βόρεια, ἀναφέρεται ἀπλῶς καὶ μόνο ὡς ἔννοια γεωγραφικὴ καὶ οἱ Βούλγαροι δὲν μνημονεύονται καθόλου. Ὁ Κυριάκος Δαρζηλοβίτης, ἂν καὶ Βούλγαρος στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ἀνήκει στὶς τόσο συχνὲς στὴ βουλγαρικὴ ἀναγέννηση μορφές πού τὸ φιλολογικὸ τους ἔργο ἀνήκει στὴν ἑλληνικὴ καὶ ὄχι στὴ βουλγαρικὴ γραμματολογία.

Μετὰ τὸ Δαρζηλοβίτη ὁ Νικόλαος Βαγλαμαλῆς ἴδρυσε στὰ 1868 τὸ τρίτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὴν ἐπωνυμία *Μακεδονία* καὶ ἀργότερα *Ἐρμῆς*. Σύμφωνα μὲ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις οἱ Βαγλαμαλῆδες ἦταν παλιὰ θεσσαλονικιώτικη οἰκογένεια, μὲ ρίζες πού φθάναν στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Δυὸ Ἕλληνες ἀδελφοί, λέγουν οἱ ἴδιες παραδόσεις¹, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος ὑπηρετοῦσαν στὸ βενετικὸ στρατὸ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴ δευτέρη καὶ τελευταία ἄλωση τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Ὄταν ὁ σουλτάνος Μουράτ κατέβηκε ἀπὸ τὰ Γιαντισὰ γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὴ Θεσσαλονικὴ, ὁ Ἀντώνιος μὲ διακόσιους στρατιῶτες τὸν περίμενε στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἀξιοῦ, ὅπου καὶ σκοτώθηκε. Ὁ Μουράτ ζήτησε νὰ δῆ τὸ νεκρὸ καὶ γεμάτος θαυμασμὸ γιὰ τὴ γενναίότητα τοῦ Ἀντωνίου καὶ τὴ γιγαντιαία του θωριά ἀναφώνησε «Μπαγλαμαλῆ μὴ μπού», δηλαδὴ «εἶναι γιὰ δέσιμο αὐτός;»². Ἡ ἀναφώνηση τοῦ Μουράτ προσέδωσε τὸ ἐπώνυμο Μπαγλαμαλῆς ἢ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερο Βαγλαμαλῆς³ στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀντωνίου, γόνου τῆς ὁποί-

1. Βλ. Χρ. Γουγούση, Αἱ περὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων παραδόσεις, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», ἔτος Β' (1909), Ἀθῆναι 1908, σ. 103 κέ.

2. Κατὰ μετάφραση τοῦ κ. Βασιλείου Δημητριάδη, Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ.

3. Ὑπάρχει καὶ ὁ τύπος Παγλαμαλῆς, βλ. κατάλογο συνδρομητῶν Ἀρχιδιὰκόνου Κ. Μελετίου Οἰκ. Θεοφιλίδου, Ἐγχειρίδιον ἐπιστολῶν, Κωνσταντινούπολις 1874, σ. 322, ὅπου ἀναφέρεται ὡς συνδρομητῆς ὁ Ἀντώνιος πατὴρ Γεωργίου Παγλαμαλῆς. Κατὰ τὸν Γουγούση, ἔ.ἀ., σ. 106: «... Περὶ δὲ τῶν δύο ἀδελφῶν λέγεται ὅτι ὁ μὲν Ἰωάννης, ὅστις ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακάς, ἐπωνομάσθη Καστρίσης, ἐκ τοῦ κάστρου, ἐξ οὗ κατάγεται ἡ μεγάλη τῶν σχολῶν τῆς Θεσσαλονίκης εὐεργέτης Ἐλισσάβητ Καστρισιῦ, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐπωνομάσθη Μπαγλαμαλῆς, ἐξ οὗ λέγεται

ας ήταν ο Νικόλαος. Τò 1870, δυò χρόνια μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ τυπογραφείου του, συνεταιρίστηκε μετὸν Σπυρίδωνα Βασιλειάδη καὶ μετέφεραν τὰ πενιχρὰ ὑλικά τοῦ τυπογραφείου, τὸ ξύλινο πιεστήριο καὶ τὰ λίγα στοιχεῖα, στὸ καινούργιο κατάστημα ποὺ ἄνοιξαν στὴν ὁδὸ Φράγκων. Ἀργότερα προμηθεύθηκαν σιδερένιο πιεστήριο καὶ ποδοκίνητη μηχανὴ γιὰ τὴν ἐκτύπωση ἐπισκεπτηρίων¹. Στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βαγλαμαλῆ τυπώθηκαν πολλὰ καὶ ἀξιόλογα βιβλία, ὅπως τὸ *Λεξικὸν Γεωγραφικὸν* τοῦ Δ. Ἀργυριάδη, σὲ μηνιαῖα φυλλάδια τὸ 1868, Κανονισμοὶ καὶ πεπραγμένα τῶν θεσσαλονικιώτικων ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων καὶ μεταφράσεις σοβαρῶν ἔργων, σὰν τὸ τόσο ὀνομαστὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Φ. Ρ. Καμβουλίου *Αἰ παρ' Ὀμήρω γυναῖκες* ἀπὸ τῆς Μαρίας Δήμιτσα, σύζυγο τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου Μαργαρίτης Δήμιτσα, τὸ 1868.

Ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ ἡ ἑλληνικὴ τυπογραφία τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας ἀρχίζει τὴ γρήγορη καὶ εὐδόκιμη ἐξέλιξή της. Τὶς λίγες καὶ στενοὺ ὀρίζοντα ἐκδόσεις, θρησκευτικὲς καὶ ἠθοπλαστικὲς, τοῦ πρώτου τυπογραφείου διαδέχθηκε ἡ εὐρύτερη ποικιλία τῶν βιβλίων τοῦ Δαρζηλοβίτη καὶ αὐτὰ οἱ πολυάριθμες καὶ ἄρτιες, τεχνικὰ καὶ ποιοτικὰ, ἐκδόσεις τοῦ Βαγλαμαλῆ. Τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία ἀλλεπαλλήλων ἰδρύσεων ἑλληνικῶν τυπογραφείων, ὅπως τοῦ Στεφάνου Θάνου, ὅπου τυπωνόταν τὸ περιοδικὸ *Καλλιπέλαδος Ἀηδῶν*, τοῦ Νικολάου Βικοπούλου, Θεοδώρου Ἡρακλεΐδη, Νικολάου Χριστομάνου, Σ. Μουρατόρι καὶ μεταγενέστερα τοῦ Γ. Διβόλη². Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν τυχαία. Ἀποτελεῖ φυσιολογικὴ συνέπεια τῆς ἀνοδικῆς οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς πορείας τοῦ θεσσαλονικιώτικου ἑλληνισμοῦ. Ὅταν μετὰ λίγα χρόνια ἡ ἐλευθερία ξαναγύρισε στὴ μακεδονικὴ γῆ, ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε ἔτοιμα τὰ θεμέλια γιὰ τὴ σημερινὴ της θέση στὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

ὅτι κατάγονται οἱ ἐνταῦθα Μπαγλαμαλίδια. Πάντες δὲ οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι δευτεροτόκων γόνων τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν, διότι τοὺς πρωτοτόκους ἐκάστου ἄρρενος κατὰ παραγγελίαν τοῦ Μουράτ, ἐξισλάμιζον καὶ ἀπέστελλον εἰς Μέκαν». Βλ. τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ Γιάννη Τσάρα στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 92 κέ.

1. Βλ. Ἀγγ. Τσιώμου Μεταλλινόυ, ἔ.α., σ. 38.

2. Οἱ βιβλιογραφίες τῆς Ρούλας Παπαδημητρίου, Βιβλιογραφία μακεδονικῶν βιβλίων καὶ ἐκδόσεων, Θεσσαλονίκη 1935, καὶ τοῦ Ντίνου Χριστιανόπουλου, Ἐκδόσεις, «Ἀναμνηστικὸς Τόμος Θεσσαλονίκη 1912-1962», Θεσσαλονίκη 1962, σ. 489 κέ., ἀναφέρονται στίς μετὰ τὸ 1912 θεσσαλονικιώτικες ἐκδόσεις καὶ τυπογραφεῖα.

RÉSUMÉ

La typographie de Thessalonique a une longue histoire. La première imprimerie de la capitale macédonienne, et en même temps de toute la Péninsule Balkanique et du Levant, une imprimerie juive, fut fondée, selon toute probabilité, en 1512. D'autres imprimeries juives suivirent, et la première imprimerie turque fut fondée en 1727.

Les imprimeries grecques ne paraissent que plus tard, et cela pour deux raisons : a) Thessalonique était un centre des plus importants de l'Empire Ottoman avec une forte majorité de turcs et de juifs, tandis que les grecs se trouvaient en persécution continue; b) Pendant la domination ottomane les grecs y ont peu cultivé les lettres par rapport à d'autres périodes et à d'autres villes de l'hellénisme du Nord.

En 1850 seulement, la première imprimerie grecque fut fondée à Thessalonique, mais elle ne fonctionna qu'un an. Son fondateur, Miltiadis K. Garbolas, descendait d'une grande famille d'imprimeurs de Vienne et d'Athènes. Dans cette imprimerie au moins cinq livres furent imprimés dont le contenu était de caractère moral et religieux.

La deuxième imprimerie grecque de Thessalonique fut fondée en 1852 par Kyriacos Darzilovitis et fonctionna jusqu'en 1858. Au moins douze livres, dont plusieurs livres scolaires et d'autres de contenu moral et religieux, y furent imprimés. Un seul livre y parut en langue bulgare, l'Évangile traduit par l'archimandrite Pavel Božigrobski. Cet Évangile, connu comme «Konikovsko Evangelie», constitua la base de l'argument maintenant le caractère bulgare de l'imprimerie de Darzilovitis. L'auteur de la présente étude oppose à cette opinion les arguments suivants :

a) L'imprimerie de Darzilovitis utilisait exclusivement des caractères d'imprimerie grecs. Le «Konikovsko Evangelie» d'ailleurs est imprimé en caractères grecs. Ce phénomène n'est pas unique. Un grand nombre de livres et de manuscrits rédigés en plusieurs langues balkaniques et orientales (dans les langues slaves, l'albanais, le roumain, le dialecte des koutsovalaques, la langue tatare, l'arabe et le turc) sont écrits avec l'alphabet grec; ceci nous mène à conclure que l'écriture grecque joua en Orient un rôle correspondant à peu près à celui de l'écriture latine en Occident.

b) Dans les sept années que son imprimerie fonctionna, Darzilovitis n'imprima que des livres grecs, à l'exception du «Konikovsko Evangelie».

c) Rien ne l'empêchait de se procurer des caractères slaves.

Darzilovitis, quoiqu'il fit ses études à Athènes où il publia à ses frais une grammaire de la langue grecque à l'usage des écoliers, et bien qu'il n'apprit à écrire et à lire le bulgare qu'en 1860, était de conscience nationale bulgare, comme les sources le prouvent. Son imprimerie cependant était grecque.

En 1868 la troisième imprimerie grecque fut fondée à Thessalonique par Nicolas Vaglamalis, descendant d'une vieille famille thessalonicienne de la période byzantine, selon la tradition populaire. Dès lors, plusieurs imprimeries furent fondées à Thessalonique, constituant ainsi la base solide de son évolution intellectuelle d'aujourd'hui.